

RODZAJE I GATUNKI LITERACKIE

Literatura piękna różni się od innych tekstów pisanych przede wszystkim tym, że w każdym **dziele literackim** dominuje **funkcja estetyczna**. Oznacza to, że:

- utwór literacki wzbudza w odbiorcy **wyjątkowe przeżycie**, które powstaje jedynie w kontakcie ze sztuką; tego typu przeżycie jest połączeniem wielu doznań, np. wzruszenia, satysfakcji, radości, przerażenia, kontemplacji;
 - w dziele literackim występuje **fikcyjna rzeczywistość**, utwór należy więc do świata wyobraźni;
 - wszystkie elementy dzieła są spójne i **tworzą całość**, w której nie ma elementów przypadkowych.
-

RODZAJE LITERACKIE

LIRYKA

■ CECHY LIRYKI

Podmiot liryczny – osoba mówiąca w utworze, najczęściej wyraża ona swoje emocje, przeżycia i doznania.

Monolog liryczny – najczęstszy sposób wypowiedzania się w liryce; utwór liryczny jest osobistym wyznaniem podmiotu, który skupia się na wyrażeniu swojego świata wewnętrznego.

Język poetycki – utwory poetyckie zazwyczaj cechuje metaforyczność języka, która przejawia się w nagromadzeniu różnych środków stylistycznych, np. metafor, epitetów, porównań.

■ PODZIAŁ LIRYKI ZE WZGLĘDU NA SPOSÓB WYPOWIADANIA SIĘ PODMIOTU LIRYCZNEGO

Liryka bezpośrednia – podmiot liryczny wypowiada się w 1. osobie i prezentuje się jako osoba przeżywająca i prezentująca swój świat myśli, uczuć i doznań. Dla tego typu liryki charakterystycznym sposobem wypowiedzi jest monolog liryczny. Do liryki bezpośredniej należą:

- **liryka osobista** – podmiot sugeruje, że jest tożsamy z autorem, np. Horacy, *Wybudowałem pomnik*;
- **liryka roli** – podmiot liryczny jest postacią fikcyjną (np. historyczną, mitologiczną), a jego wypowiedź udaje wypowiedź tej postaci, np. Kazimiera Iłakowiczówna, *Opowieść małżonki świętego Aleksego*;
- **liryka maski** – osoba mówiąca przyjmuje postać przedmiotu, zwierzęcia, rośliny, wygłasza poglądy, które możemy utożsamić z przekonaniami autora, np. Jan Kochanowski, *Na lipę*.

Liryka pośrednia – podmiot liryczny wypowiada się w 3. osobie, wyraża myśli i emocje za pośrednictwem opisu lub przedstawienia sytuacji. Monolog liryczny może wystąpić tu razem z dialogiem, elementami narracji lub opisem. Odmianami liryki pośredniej są:

- **liryka opisowa** – podmiot liryczny ukrywa się za opisem m.in. krajobrazu lub przedmiotów, np. Jan Kochanowski, *Pieśń II z Ksiąg pierwszych (Serce roście...)*;
- **liryka sytuacyjna** – występują w niej elementy narracji lub dialogu, a podmiot liryczny nie uczestniczy w tych wydarzeniach, np. Bolesław Leśmian, *Dusiolatek*.

■ INNE TYPY LIRYKI

Liryka inwokacyjna (apelu) – podmiot liryczny zwraca się do konkretnego adresata (*ty*) z określoną prośbą, żądaniem, rozkazem, np. Tadeusz Różewicz, *List do ludożerców*.

Liryka podmiotu zbiorowego – podmiot liryczny występuje jako *my*, czyli wypowiada się w imieniu grupy, treści wyrażone w utworze poetyckim są tożsame z przeżyciami danej społeczności, np. Józef Wybicki, *Mazurek Dąbrowskiego*.

Przykładowe gatunki liryczne

- pieśń, np. Horacy, *Do Deliusza*
- psalm, np. *Psalm 130 (Z otchłani grzechu ku Bożemu miłosierdziu)*
- tren, np. Jan Kochanowski, *Tren I*
- sonet, np. Adam Mickiewicz, *Stepy akemańskie*
- fraszka, np. Jan Kochanowski, *O żywocie ludzkim*

EPIKA

■ CECHY EPIKI

Narrator – osoba wypowiadająca się w tekście.

Fabula – układ wydarzeń w utworze, którymi najczęściej są losy bohaterów.

Narracja – sposób prezentowania zdarzeń; najczęściej jest to opowiadanie lub opis. Istnieją dwa podstawowe typy narracji:

- **narracja pierwszoosobowa** – narrator wypowiada się w 1. osobie liczby pojedynczej lub mnogiej (*ja* lub *my*). Opowiada o wydarzeniach, których był świadkiem albo w których uczestniczył (jest wówczas bohaterem utworu), np. Eric-Emmanuel Schmitt, *Oskar i pani Róża*;
- **narracja trzecioosobowa** – narrator używa form 3. osoby. Relacjonuje wydarzenia, które przydarzyły się komuś innemu. Znajduje się on na zewnątrz świata przedstawionego i jest niewidoczny dla odbiorcy. Jest też wszechwiedzący, zna myśli i zamiary bohaterów, może opowiadać o wydarzeniach odległych w czasie i w przestrzeni, np. Homer, *Odyseja*.

■ PODZIAŁ EPIKI

Epika wierszowana – jest zapisana w formie wiersza. Zaliczamy do niej takie gatunki, jak epos, poemat epicki.

Epika prozaiczna – jest napisana prozą, czyli tekstem ciągłym. Taką formę ma większość gatunków epickich, np. powieść, opowiadanie, nowela.

Przykładowe gatunki epickie

- epos, np. Homer, *Iliada*
- powieść, np. George R.R. Martin, *Nawałnica mieczy*
- opowiadanie, np. Charles Dickens, *Opowieść wigilijna*
- nowela, np. Henryk Sienkiewicz, *Latarnik*

W zależności od tego, jaki jest temat utworu epickiego lub relacja świata przedstawionego do rzeczywistości, każdy z tych gatunków można podzielić na określone odmiany, np. epos rycerski (*Pieśń o Rolandzie*), powieść historyczna (Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*), powieść fantasy (George R.R. Martin, *Nawałnica mieczy*).

DRAMAT

■ CECHY DRAMATU

Sceniczność – utwory dramatyczne zazwyczaj są przeznaczone do realizacji scenicznej.

Fabula – jest ukazana za pomocą działań i wypowiedzi bohaterów.

Dialog – tekst główny dramatu, podstawowy sposób prezentacji treści w dramacie; forma wypowiedzi, która np. buduje akcję i charakteryzuje bohaterów.

Didaskalia – tekst poboczny dramatu, wskazówki autora dla osób wystawiających dramat na scenie; zazwyczaj dotyczą one dekoracji i miejsca akcji oraz wyglądu i zachowania postaci, oświetlenia, sposobu gry aktorów.

■ BUDOWA DRAMATU

Najczęściej dramat dzieli się na:

- **akty** – dłuższe fragmenty akcji, zazwyczaj zakończone ważnym wydarzeniem;
- **sceny** – części akcji, które różnią się między sobą występującymi osobami lub miejscem akcji.

Przykładowe gatunki dramatyczne

- tragedia, np. Sofokles, *Antygona*
- komedia, np. Arystofanes, *Chmury*
- dramat romantyczny, np. Adam Mickiewicz, *Dziady* cz. II

GATUNKI MIESZANE I GATUNKI POGRANICZNE

Istnieją również utwory literackie, które trudno zakwalifikować do określonego rodzaju literackiego. Mogą one należeć do gatunków mieszanych lub do gatunków pogranicznych.

Gatunki mieszane – w utworach tego typu występują cechy różnych rodzajów literackich, np. w balladzie romantycznej (Adam Mickiewicz, *Świtezianka*) można znaleźć elementy epickie, m.in. narratora i fabułę, oraz liryczne, takie jak nastrojowość, oddziaływanie na emocje odbiorcy.

Gatunki pograniczne – zaliczamy do nich utwory, które sytuują się na pograniczu literatury i innych form piśmiennictwa, np. publicystyki; przykładem jest reportaż (Ryszard Kapuściński, *Imperium*), który łączy opis prawdziwych wydarzeń z fikcją literacką.